

ทรัพยากรอำนาจด้านเศรษฐกิจ

คำนำ

ในการที่จะวิเคราะห์ว่ารัชกาลที่ 1 ทรงสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจอันเป็นทรัพยากรทางอำนาจอย่างไรนั้นเราจำเป็นต้องพิจารณาโครงสร้างทางเศรษฐกิจสมัยก่อนนั้น จากนั้นจึงพิจารณาถึงแหล่งที่มาของสินค้า, รายได้, กลุ่มบุคคลที่สนับสนุนหรือช่วยสร้างความมั่งคั่งดังกล่าว เพื่อสะท้อนให้เห็นฐานอำนาจทางเศรษฐกิจของพระองค์ แล้วพิจารณารายจ่ายเพื่อชี้ให้เห็นว่ารัชกาลที่ 1 ทรงใช้จ่ายเพื่ออำนาจทางใดบ้าง

โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสถานการณ์ค้าสมัยรัชกาลที่ 1

โครงสร้างทางเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 1 ยังคงเลียนแบบหรือมีความเหมือนสมัยอยุธยาและธนบุรีอยู่¹ เพราะระบบรายได้ของรัฐยังคงได้จากการเก็บภาษีอันเป็นเงินที่ได้จากค่าราชการของไพร่แทนการเข้าเวรรับราชการ โดยผู้ที่เป็นไพร่หลวงต้องจ่ายเงินเข้าราชการสองบาทต่อเดือน ซึ่งหากรับราชการ 6 เดือนเท่ากับต้องเสีย 12 บาทต่อปี² แต่สมัยรัชกาลที่ 1 ให้รับราชการ 1 เดือนออก 2 เดือน และสมัยรัชกาลที่ 2 ลดให้เหลือปีละ 3 เดือน สำหรับไพร่หลวงและ 1 เดือนสำหรับไพร่สม, รายได้ที่ได้จากอากรซึ่งเป็นการเก็บชั๊กส่วนผลกำไรที่ราษฎรได้จากการทำสวน ทำการประมง ผลผลิตจากของป่าและการต้มสุรา จำนวนที่เก็บคือ 10% ของรายได้ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นช่วงที่มีการทำสงครามมากมีความจำเป็นที่จะต้องให้ข้าวเป็น

¹ ญาตา ประภาพันธุ์, ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ 2524), หน้า 107.

² คิวริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และยุภา ชุมจันทร์ (กรุงเทพฯ : โครงการตำราทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย), 2519, หน้า 379.

³ ขจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่ (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519), หน้า 40.

เสบียงอาหารมาก จึงได้เก็บอากรค่านาเป็นหางข้าว^๖ เพื่อนำข้าวไปบริโภคในกองทัพ ล่วยเป็นรายได้ที่ไพร่ส่งมาให้แทนการเข้าเวรและราชการ, รายได้จากค่าผูกปิ่นเป็นเงินที่ได้จากคนจีนที่ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานโดยเสียคนละสองบาทต่อปี,^๗ รายได้จากค่าเดินสวน เป็นรายได้จากข้าหลวงส่วนกลาง มาตรวจนับจำนวนต้นไม้ในสวนว่าเป็นต้นอะไรจะต้องเสียอากรเท่าไร แล้วออกโฉนดเป็นหลักฐานให้ เจ้าของส่วนหนึ่งไป ข้าหลวงเก็บไว้หนึ่งใบแล้วเก็บค่าสวนตามจำนวนและประเภทของต้นไม้ เช่น ทุเรียน มังคุด มะม่วง เก็บต้นละหนึ่งบาทเป็นต้น^๘

ในการจัดเก็บภาษีอากร รัฐได้จากค่าราชการของไพร่แทนการเข้าเวรรับราชการ^๗ (โดยมีขุนนางซึ่งเป็นผู้แทนพระมหากษัตริย์ไปจัดเก็บ^๘ อย่างไรก็ตามเงินรายได้จากภาษีอากรที่เก็บในสมัยรัชกาลที่ 1 นี้ มีปีละไม่มากนัก^๙ เพราะสมัยนั้นเป็นช่วงเวลาที่อยู่ในระหว่างทำสงครามกับพม่าและอยู่ในช่วงฟื้นฟูบูรณะราชอาณาจักร รายได้ของแผ่นดินที่เก็บจากภาษีอากรจึงไม่เพียงพอต่อการบำรุงราชอาณาจักร แม้แต่เงินทองที่จะนำมาแจกจ่ายแก่ขุนนางเป็นรายปี ยังต้องนำมาจากการทำการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

^๖ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ 2474), หน้า 306.

^๗ ไพโรจน์ เกษมณกิจ (แปล), เอกสารของครอฟฟอร์ด, มปป., หน้า 121.

^๘ สุวิทย์ อิศราสวัสดิ์, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทยตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าตากสินมหาราชถึงสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2310-2344) รายงานการวิจัย เสนอสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2525, หน้า 36-38.

^๙ สุพรรณิ เฝิงแสงทอง, "พระมหากษัตริย์พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง : การเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528, หน้า 123.

^{๑๐} มัลลิกา เรื่องระพี, "บทบาทชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 4" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2518, หน้า 67.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 240. และโปรดดู หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 เลขที่ 6 (ไม่ปรากฏชื่อ)

^{๑๒} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ครุสภา, 2530), หน้า 300.

ด้วยความที่ขุนนางเป็นผู้เก็บภาษีดังกล่าวแล้ว จึงเป็นกลุ่มผูกขาดในการจัดเก็บภาษี ซึ่ง จะเห็นได้ว่า มีความสามารถและมีระบบในการจัดเก็บภาษีเป็นทรัพยากรทางอำนาจประการหนึ่ง ของบุคคล ที่ช่วยให้ได้มาซึ่งอำนาจทางการเมืองในตำแหน่งหน้าที่ อันทำให้โอกาสในการแสวงหา ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมีมากขึ้น นั่นคือ ตำแหน่งนั้นนอกจากจะมีอำนาจหน้าที่ในการจัดเก็บภาษี แล้ว ยังมีโอกาสในอันที่จะใช้ตำแหน่งนี้สร้างความมั่งคั่ง ซึ่งเป็นฐานสนับสนุนอำนาจของตนได้ ผู้เก็บภาษียังมีโอกาสได้ติดต่อสัมพันธ์กับขุนนางชั้นสูงเสมอ เพราะขุนนางชั้นสูงเป็นผู้ที่ได้รับมอบ อำนาจหน้าที่ในการดูแลจัดเก็บภาษีอากรจากพระมหากษัตริย์¹ ช่องทางนี้นับว่าเป็นการสร้าง ความสัมพันธ์อันดีระหว่างรัฐบาลกับผู้จัดเก็บภาษี รัฐบาลให้การอุปถัมภ์ค้ำชูเป็นอันดี²

จะเห็นได้ว่า โครงสร้างทางเศรษฐกิจในยุคนั้น มีกลุ่มบุคคลที่ผูกขาดอำนาจทาง เศรษฐกิจสองกลุ่มใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ เจ้านายและขุนนาง ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ นับว่าเป็นชนชั้นนำ ของสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น การสร้างความสัมพันธ์นี้อาจเกิดจากสายสัมพันธ์ตาม ระบบศักดินาโดยการได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนางหรือโดยการแต่งงาน³

สภาพเศรษฐกิจที่มีการขยายตัวในสมัยอยุธยาตอนปลายโดยมีการค้าขายกับต่างประเทศ อย่างคึกคักนั้น เริ่มชะงักลงเมื่อมีสงครามกับพม่าจนเสียกรุง และในสมัยธนบุรีเอง มีการค้าขาย โดยเฉพาะกับต่างประเทศน้อยมาก จะมีบ้างแต่กับจีนเท่านั้น ซึ่งเอกชนเป็นคนทำ⁴ สำหรับในสมัย รัชกาลที่ 1 แม้ว่าในช่วงที่ทำสงครามบ่อยเช่นกัน แต่ความจำเป็นในการบูรณะราชอาณาจักร ความจำเป็นในการใช้จ่ายของรัฐบาลมีอยู่สูงมาก รัฐบาลจึงมีความจำเป็นต้องใช้เงินในหลาย ๆ ด้าน ประกอบกับขุนนางซึ่งเคยให้ความช่วยเหลือสนับสนุนการยึดอำนาจของรัชกาลที่ 1 ก็มีเงินเพ จากอยุธยาตอนปลาย ซึ่งคงเคยมีประสบการณ์ชีวิตกับความรุ่งเรืองการค้าขายกับต่างประเทศมา ก่อน คงเป็นแรงผลักดันให้ตอบสนองความดีความชอบนี้ด้วยการเปิดโอกาสให้ขุนนางกลุ่มชั้นผู้ใหญ่ได้

¹ ญาตา ประภาพันธ์, ระบบเจ้าภาษี นายอากร สมัยกรุงเก่า ยุคต้น หน้า 202.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 213-214.

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ ความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและ ประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2527), หน้า 101.

⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2529), หน้า 151.

ทำการค้า ซึ่งสภาพการณ์เช่นนี้ก็เคยเกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตั้งได้กล่าวมาแล้ว และอีกประการหนึ่ง ก็เพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระการคลังของรัฐบาล¹⁵ เพราะขุนนางมีโอกาสแสวงหารายได้เองบ้าง การค้าขายกับต่างประเทศในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 นี้ เริ่มมีการขยายตัวอย่างกว้างขวาง เพราะมีการอพยพราษฎรเข้ามาทำมาหากินและเรียกเก็บส่วยกันมากขึ้น¹⁶ ส่วยเหล่านั้นก็กลายเป็นสินค้า บรรทุกลงเรือสำเภาไปขายที่เมืองจีน¹⁷ การค้ากับต่างประเทศนับว่าเป็นแหล่งเดียวที่รัฐบาลสามารถแปรส่วยให้กลายเป็นสินค้าอันหลากหลาย¹⁸

เนื่องจากการผูกขาดการเก็บส่วยเป็นของราชวงศ์และขุนนาง ดังนั้นในเมื่อส่วยกลายเป็นที่มาของสินค้าอันสำคัญ ราชวงศ์และขุนนางเท่านั้นจึงเป็นผู้ที่ผูกขาดทำการค้ากับต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระมหากษัตริย์คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และตลาดที่เป็นแหล่งการค้าสำคัญคือ จีน สินค้าสำคัญคือข้าว การค้ากับจีนนั้นทำในระบบบรรณาการ ซึ่งเป็นระบบที่ให้สิทธิพิเศษมาก และ "สินค้าต้องห้ามเจ้าและขุนนาง เจ้าส่วยจะค้าไม่ได้ ต่อสำเภาหลวงบรรทุกสินค้า ถ้าพอแล้ว เรือเจ้าและขุนนางเจ้าส่วยจึงจะบรรทุกสินค้าไม่ต้องห้าม"¹⁹

¹⁵ ส้ายชล วรรณรัตน์, "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)" วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525, หน้า 81

¹⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือความเรียงว่าด้วยวรรณกรรม และประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์, หน้า 92.

¹⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 2, หน้า 300.

¹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ : พื้นฐานทางเศรษฐกิจ", ใน สายธารแห่งความคิด ชาคริต ชุ่มวัฒนะ และอุกฤษณ์ ปัทมานันท์ (บรรณาธิการ), นิพนธ์โดยคณะกรรมการจัดกิจกรรมทางวิชาการฉลองอายุ 60 ปี อาจารย์คุณวรวงศ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา 2532, หน้า 39-40.

¹⁹ จดหมายเหตุพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 1 (คัดจากฉบับเจ้าพระยาภาณุวงศ์ มหาโกษาธิบดี พ.ศ. 2451) (ฉบับพิมพ์ตัด), หน้า 173.

แหล่งที่มาและตลาดระบายสินค้า

แหล่งที่มาของสินค้าของรัฐและพระมหากษัตริย์ ได้มาจากการเรียกเก็บส่วย และการเกณฑ์แรงงานไพร่ในระบบศักดินา²⁰ อันเป็นผลประโยชน์ที่กษัตริย์ได้จากราษฎรโดยตรงตั้งรัฐที่มีโครงสร้างเศรษฐกิจแบบส่วยโดยทั่วไป²¹ เจ้านายและขุนนาง ซึ่งเป็นผู้ดำรงตำแหน่งทางราชการ อันเป็นตำแหน่งที่ทรงไว้ซึ่งอำนาจนี้ สามารถเป็นฐานแห่งการได้มาซึ่งสินค้า (ทรัพย์สินของ) ตามระบบศักดินาคือ ส่วยและของกำนัลเป็นสิ่งที่ราษฎร (ไพร่) นำมามอบให้แก่ภรรยาของตน เช่น ข้าว ผลไม้ ผัก ปลา เป็นต้น²² และการนำมาให้ก็ต้องกระทำอย่างสม่ำเสมอ²³ นอกจากนี้ ราชวงศ์และขุนนางยังได้แสวงหาสินค้าจากการค้าขายกับต่างประเทศทำอุตสาหกรรมป้อนตลาด, รับผูกขาดเก็บภาษีอากร, รวมทั้งการทำไร่, ทำนา หรือทำสวน ในการประกอบกรนี้ ส่วนใหญ่พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง จะใช้ทุนของตนเอง และหากให้คนอื่นยืมทุนไปประกอบการก็จะมีผลตอบแทนถึง 30%²⁴

หัวเมืองนับว่าเป็นแหล่งสินค้าอันสำคัญยิ่งเพราะ "เมืองต่าง ๆ ต้องส่งผลประโยชน์ในรูปของส่วยสาอากร ให้แก่เมืองหลวงโดยเจ้าเมืองเป็นผู้เก็บจากราษฎร"²⁵ แต่ก็มีอยู่บ่อยครั้งเช่นกันที่หัวเมืองคือแห่งอำนาจของราชธานีคือ ทำการเก็บส่วยส่งล่าช้า หรือไม่ครบตามจำนวน บ้างทางราชธานีต้องส่งสาส์นหรือคนออกไปเร่งรัด²⁶ สิ่งที่หัวเมืองจัดผลประโยชน์ส่งแก่กษัตริย์ในราชธานี ซึ่งต้องจัดหามาถวายรัชกาลที่ 1 ปีละ 2 ครั้ง ทั้งนี้เพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อราชธานี

²⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ หน้า 106.

²¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ : พื้นฐานเศรษฐกิจ" หน้า 42.

²² มงเซญัวร์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, หน้า 213.

²³ อคิน รพีพัฒน์ (แต่ง), สังคมไทยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325-2416

ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี สรุงบุญมี (แปล), บัณฑิต ออนคำ (บรรณาธิการ) (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์พิมพ์เนศ 2521), หน้า 171.

²⁴ มงเซญัวร์ ปาลเลกัวซ์ เล่าเรื่องกรุงสยาม หน้า 213.

²⁵ จารุวรรณ ธรรมวัตร, "200 ปี อาณาจักรรัตนโกสินทร์กับท้องถิ่นไทย" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 3 ฉบับที่ 5, กุมภาพันธ์, 2525, หน้า 28.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

และพันธะนี้ถูกบังคับโดยกฎหมายตราสามดวง หรือประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 หมวดอัยการกบฏศึก ข้อ 9, ภาษีอากร²⁷ เป็นรายได้ที่บังคับเก็บจากหัวเมือง, สินค้าที่ถักกำหนดเป็นของหลวง (ผูกขาด) ถ้าราษฎรเก็บสินค้านั้นได้ต้องขายแก่พระคลังสินค้า แต่เพียงผู้เดียว และเครื่องอุปโภคบริโภคที่ราชธานีเกณฑ์จากหัวเมือง²⁸

หัวเมืองต่าง ๆ จะมีสินค้าส่งมาให้ราชธานีตามสภาพของสินค้าประจำท้องถิ่น เช่น นครศรีธรรมราช เจ้านครศรีธรรมราชมักจัด งามช้าง ดิบก ปีกนก มาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก²⁹ หัวเมืองเหนือ (ล้านนาไทย) เจ้าเมืองต่าง ๆ จะส่งของมาถวายทุก ๆ ปีได้แก่ ไม้สัก, ผ้าขาว, น้ำรัก งาม้า และสิ่ง³⁰ อย่างไรก็ตามในบางโอกาสสิ่งของบางอย่าง แม้มีได้มีจุดมุ่งหมายจะนำไปค้าขาย คือมีความจำเป็นในอันที่จะนำไปใช้ในบางโอกาส ทางราชธานีมักจะไม่จัดการซื้อหากมา เช่น ในคราวพระราชพิธีบรมศพ รัชกาลที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2352 ทางกรุงเทพฯ ได้เรียกเกณฑ์สิ่งของที่จะนำมาใช้ในงานจากหัวเมืองประเทศราชทางเหนือด้วย ซึ่งปรากฏว่าเมืองต่าง ๆ ได้ส่งสิ่งของมาให้ดังนี้ เชียงใหม่ส่งกระดาษหัว 20,000 แผ่น นครลำปางส่งกระดาษหัว 15,000 แผ่น เมืองลำพูนส่งกระดาษหัว 5,000 แผ่น เมืองแพร่ส่งกระดาษหัว 20,000 แผ่น ป่าน 5 หาบ และเมืองน่านต้องส่งกระดาษหัว 3,000 แผ่น ป่าน 5 หาบ³¹

ส่วนหัวเมืองลาวได้ส่งส่วยมาให้ทางกรุงเทพฯ โดยเมืองเวียงจันทน์เป็นผู้รวบรวมส่วยจากเมืองต่าง ๆ แล้วส่งตรามาให้กรุงเทพฯ³² จนถึงสมัยรัชกาลที่ 2 ทางกรุงเทพฯจึงเรียกเก็บ

²⁷ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1146 เล่มที่ 1

²⁸ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1178 เล่มที่ 1.

²⁹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1146 เล่มที่ 1 ชื่อร่างสารตราถึงเมืองนครศรีธรรมราช.

³⁰ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 เล่มที่ 1 ชื่อเรื่องศุภอักษรถึงเจ้าประเทศราช และเกณฑ์กระดาษเพล่า ป่านใช้ในงานพระศพ

³¹ เรื่องเดียวกัน.

³² หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1144. เล่มที่ 7/ก สำเนาศุภอักษร เมืองเวียงจันทน์ เรื่องข้าราชการเมืองเวียงจันทน์

จากเมืองลาวต่าง ๆ โดยตรงไม่ต้องผ่านเวียงจันทน์³³

สินค้าเหล่านี้จะส่งไปขายยังเมืองจีนด้วยระบบบรรณาการ อันเป็นรูปแบบการค้าที่ให้สิทธิพิเศษแก่สินค้าบางอย่างคือ สินค้าบรรณาการ ให้แก่จักรพรรดิจีนนั้น หากจักรพรรดิจีนทรงรับไว้ก็จะมีสินค้าตอบแทน (ซึ่งส่วนใหญ่จะมีมูลค่าสูง) และหากสินค้าใดที่จักรพรรดิจีนไม่ทรงรับไว้ก็จะทรงอนุญาตให้ขายได้อย่างเสรี โดยไม่ต้องเสียภาษี³⁴ กลุ่มบุคคลที่มีโอกาสนำสินค้าลงสำเภาไปค้าขายสินค้านอกกระบบบรรณาการนี้ (ส่วนเกินจากบรรณาการ) มีอยู่จำนวนมากดังปรากฏในบัญชีนอกบรรณาการฉบับหนึ่งระบุว่า เป็นสินค้าที่มีมูลค่าถึง 37,320 ตำลึง (1866 ชั่ง)³⁵ ส่วนความบ่อยครั้งในการนำสินค้าไปเมืองจีนนั้นพบว่า สมัยต้นรัตนโกสินทร์คือ พ.ศ. 2310 ถึง 2394 ไทยได้ส่งทตบรรณาการไปจีน รวม 52 ครั้ง ภายในระยะเวลา 69 ปี อันเป็นช่วงเวลาที่ครอบคลุมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบจำนวนครั้ง ในรัชสมัยต่าง ๆ แล้วจะพบว่า สมัยรัชกาลที่ 1 ส่งไป 22 ครั้ง รัชกาลที่ 2 จำนวน 13 ครั้ง และรัชกาลที่ 3 จำนวน 17 ครั้ง³⁶ ซึ่งจะเห็นได้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ 1 ส่งไปมากที่สุด ดังพระราชพงศาวดารระบุว่า "บรรทุกสินค้าต่าง ๆ ออกไปขายที่เมืองจีนทุกปี"³⁷

³³ จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของค้าสยามไทยลาว และมอญ และลักษณะของชื่อชนชาติ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519, หน้า 442.

³⁴ Sarasin Viraphol, Tribute and Profit : Sino-Siamese Trade 1652-1855 (Cambridge : Council on East Asia Studies, Harvard University, 1977), p. 148.

³⁵ Ibid, p. 148.

³⁶ ณรงค์ พ่วงนิศ, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทยสมัยกรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2310-2394)" ใน ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ เอกสารการสอนสาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2529), หน้า 199.

³⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503), หน้า 346.

จะเห็นได้ว่า การได้มาซึ่งสินค้าเพื่อนำไปขายของชนชั้นนำของไทยในสมัยรัชกาลที่ 1 นั้น ได้มาจากราษฎร (ไพร่) ซึ่งกระจายอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งราชอาณาจักร หัวเมืองต่าง ๆ เหล่านั้นก็มีสินค้าอันเป็นที่ต้องการของตลาด แตกต่างกันออกไป ซึ่งทำให้ชนชั้นนำมีโอกาสได้สินค้า มากชนิด และการได้มาก็มิได้ลงทุนมากแต่ประการใด และเงินซึ่งเป็นตลาดใหญ่ก็มีความต้องการ สินค้าสูง จึงทำให้ขายสินค้าได้ราคาสูง มีกำไรมาก ซึ่งส่งผลให้ชนชั้นนำมีฐานะมั่นคงทางเศรษฐกิจ มั่นคง

กลุ่มบุคคลที่ทำการค้า : กลุ่มบุคคลที่เป็นฐานอำนาจทางเศรษฐกิจ

การค้าที่ทำให้เกิดกำไรมากนี้เราทราบกันเป็นอย่างดีแล้วว่าหากมีการลงทุนน้อย และขายได้ในราคาสูงแล้วกำไรย่อมดี โครงสร้างของเศรษฐกิจไทยสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นระบบเศรษฐกิจ แบบส่วย³³ ผู้ปกครองจึงมีอำนาจทางเศรษฐกิจเหนือราษฎร³⁴ (ไพร่) นั่นคือ สินค้าที่ได้มานั้นได้มา โดยไม่ต้องลงทุน เพราะใช้อำนาจเรียกเก็บจากราษฎรดังกล่าวแล้วข้างต้น

สินค้าที่กษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางได้มาโดยส่วนใหญ่ไม่ต้องลงทุนแต่ประการ ใด เพราะได้จากไพร่ในสังกัด หรือจากขุนนางผู้ใต้บังคับอีกทีหนึ่ง และถ้าหากสินค้าไม่เพียงพอก็อาจ ซื้อเพิ่มในราคาถูกได้⁴⁰ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นส่วยที่ได้จากการเก็บจากป่า ดังปรากฏในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 ว่ามี ฤๅษณา การบูร ผลกระเบา กระวาน นรมาด งาช้าง ตีปาลี อำพัน หางนกยูง รง นิมเสน และอื่น ๆ⁴¹

³³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ : พื้นฐานทางเศรษฐกิจ", หน้า 39-40

³⁴ Peter Skalnik, "The Early State as a Process." in Henri J.M. Claeasen and Peter Skalnik, The Early State (The Hague : Mouton Publishers 1978), p. 604.

⁴⁰ เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, "สภาพการค้าของไทยระหว่าง พ.ศ. 2325-2398" ปรินญาณินพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2523, หน้า 5.

⁴¹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1144 เลขที่ 3 ชื่อพระราชสาส์น ไปเมืองจีน

นอกจากสินค้าที่นำไปขายในเมืองจีนมีการลงทุนน้อยหรือแทบจะไม่มีการลงทุนแล้ว สินค้าเหล่านี้ ยังมีราคาสูงมากในเมืองจีน ดังเห็นได้จากราคาข้าว ในช่วงปี 2363 ซึ่งแม้ว่าจะเป็นช่วงเวลาหลังสมัยรัชกาลที่ 1 แล้วก็ตาม แต่ก็สามารถสะท้อนราคาข้าวได้ เพราะราคาข้าวในสมัยรัชกาลที่ 1 คงเป็นฐานของการค้าคือ ในขณะนั้นข้าวในไทย ราคาเฉลี่ย 0.75-1.25 บาทต่อหาบ ขณะที่ในประเทศจีนราคา 4 บาทต่อหาบ⁴²

การค้าที่ลงทุนน้อย ขายได้ราคาดี เช่นนี้ทำให้เจ้าและขุนนางได้ผลกำไรอย่างมาก จึงมีการต่อลำเรือไปค้าที่เมืองจีนทุก ๆ ปี จนมั่งคั่งเงินทองทุก ๆ พระองค์ และทุกคน⁴³ "บรรทกลินค้าต่าง ๆ ออกไปขายที่เมืองจีนทุก ๆ ปี บางลำก็ขายแต่สินค้า บางทีก็ขายทั้งสินค้าและเรือด้วยกัน ได้กำไรในการค้าสำเภาเป็นอันมาก"⁴⁴ รายได้ส่วนใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่นำมาเป็นรายจ่ายในการบริหารราชการแผ่นดินได้จากการค้าสำเภาหลวง⁴⁵ การส่งสินค้าไปขายยังจีนเป็นไปอย่างคึกคัก⁴⁶ ภายใต้ระบบบรรณาการอันเป็นโอกาสให้ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางได้แฝงตัวเข้าไปทำการค้าในระบบนี้มากจนกระทั่งหลัง พ.ศ. 2330 ทางกรวจเงินจึงเข้มงวดกับการค้าในระบบบรรณาการมากขึ้น โดยไม่ยอมให้พ่อค้าเอกชนแฝงตัวในคณะทูต ระบบการค้าแบบ

⁴² สุวิทย์ อิศราสวัสดิ์, ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจการเมืองตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2310-2394) เอกสารอัครเสนาเสนาอำนวยการงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ 2525, หน้า 128 และ Jennifer Wayne Cushnan, Field from the Sea : Chinese Junk Trade with Siam during the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries, Ph.D. Dissertation, Cornell University 1975.

⁴³ จดหมายเหตุพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1 (คัดจากฉบับเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี พ.ศ. 2451) (ฉบับพิมพ์ตัด), หน้า 174.

⁴⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 หน้า 340.

⁴⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 2 หน้า 300.

⁴⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ : พื้นฐานทางเศรษฐกิจ", หน้า 4.

บรรณาการกับจีนจึงได้เกิดพัฒนาการเป็นการค้านอกระบบบรรณาการ⁴⁷ ซึ่งก็ยังให้ผลประโยชน์อย่างสูงมาก เพราะสินค้านอกระบบบรรณาการนั้น ทางจีนให้ค่าแบบเสรี ไม่ต้องเสียภาษีดังกล่าวแล้ว

ก่อนที่จะกล่าวถึงการทำการค้าของชนชั้นนำสมัยรัชกาลที่ 1 ขอกล่าวย้อนถึงภาวะการณ์เศรษฐกิจที่ซบเซาและขาดแคลนเงินทองในสมัยธนบุรีก่อนเพื่อที่ว่าสภาพเศรษฐกิจในสมัยธนบุรีนั้นไม่ดีเลยดังที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชาธิบายว่า

"เวลาครั้งโน้นภาสือากรก็ไม่มี เพราะจะให้มันขึ้นอำนาจยังน้อย ไพรก็จะลูกกลมเอาด้วยคนหนึ่งตั้งตัวใหม่ก็ในพวกที่มีทรัพย์มาก ทั้งเจ้านายแผ่นดินของขุนนางที่แท้เป็นลูกค้าวาณิชต่าง ๆ นั้นเอง แล้วจึงได้คิดอ่านการค้าขายหาของค้ำมาขายให้ลำเภานั่นทุกไป แลของที่มาแต่ลำเภารับซื้อไว้ค่อยผ่อนขายไปแก่ชาวบ้าน ชาวเมือง เงินกำไรในการค้าขายเอามาจับจ่ายราชการแผ่นดินบ้าง เลี้ยงบุตรภรรยาบ้างว่าแต่ตัวเมืองบางกอกขึ้นมาี้แผ่นดินกรุงธนบุรี อากรภาสือไมใครมีเจ้าแผ่นดินหาเงินด้วยอาการขวาง ๆ รี ๆ เป็นหลายอย่าง แต่นั้นปรกตินั้นคือ หาของป่ามาขายลงลำเภา แลรับของลำเภาขึ้นมาขายชาวเมือง"⁴⁸

การฟื้นฟูเศรษฐกิจให้ดีขึ้น จึงเป็นพระราชภารกิจเบื้องต้นของพระเจ้ากรุงธนบุรี หลังจากการได้อำนาจแล้ว การฟื้นฟู แม้จะทำด้วยความยากลำบากเพราะเป็นช่วงที่ตกอยู่ในสภาวะต้องทำสงครามเกือบทุกปี แต่พระองค์ก็ทรงพยายาม ที่จะขยายการค้าโดยการติดต่อกับจีน แม้ว่าจะไม่ประสบผลสำเร็จมากนักในระยะแรก ๆ แต่ต่อมาทางการจีนก็ยอมรับให้มีการส่งสินค้าไปขายกับจีนแต่ในระยะแรก ๆ กลุ่มคนจีนเป็นผู้ทำการค้า และควบคุมพระคลังสินค้า คนจีนเหล่านั้นคือ กลุ่มข้าหลวงเดิม ซึ่งได้ออกจากราชการตอนปลายสมัยธนบุรี อันเป็นช่วงเวลาที่เจ้าพระยาจักรีมีบทบาทสำคัญด้านการบริหาร จึงเป็นโอกาสของเจ้าพระยาจักรีที่จะเอาคนของตนเข้าไปรับราชการในตำแหน่งพระคลังและทำการค้า เพื่อให้ได้มาซึ่งเงินทองอันเป็นฐานอำนาจทางการเมือง อันสำคัญยิ่ง

⁴⁷ Sarasin Viraphol, Tribute and Profit : Sino-Siamese Trade 1652-1853, p. 157.

⁴⁸ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1215 เล่มที่ 82.

การสร้างฐานอำนาจทางเศรษฐกิจของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเริ่มเห็นเด่นชัดตั้งแต่ครั้งทรงดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาจักรีในสมัยธนบุรี ทรัพยากรอำนาจทางเศรษฐกิจนี้มิใช่ทำได้ในระยะเวลานั้น ดังเห็นได้จากพระองค์ทรงใช้คนของพระองค์แทรกเข้าไปทำการค้ากับจีนในนามคณะราชทูตของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กล่าวคือ ในปลายรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงส่งคณะราชทูตไปเมืองจีน ซึ่งในขณะนั้นมี หลวงฤทธิ (ทองอิน) ซึ่งเป็นบุตรของพี่สาวของเจ้าพระยาจักรีไปด้วย ในระหว่างที่คณะทูตไปจีนนั้น อยู่ระหว่างการเปลี่ยนแผ่นดิน เมื่อกลับมา รัชกาลที่ 1 จึงโปรดตั้งเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรเทศ^{๔๙} นอกจากนี้ พระพี่นางเธอกรมพระศรีสราภรณ์ ที่มีพระสวามีเป็นชาวจีน (เขรวัวเงิน) ซึ่งไม่ยอมรับราชการในสมัยธนบุรี เพราะมุ่งทำการค้าดังกล่าวนั้น มีเครือข่ายที่มีประสบการณ์ทางการค้าอันเป็นหนทางที่จะทำให้การค้ามีผลกำไรมากขึ้น ส่วนสมเด็จพระพี่นางกรมพระเทพสวาดิ์ก็มีพระสวามีเป็นเศรษฐีเช่นเดียวกัน ครอบครัวของสมเด็จพระพี่นางทั้งสองพระองค์มีส่วนในการช่วยเหลือด้านรายได้ทางเศรษฐกิจแก่รัชกาลที่ 1 ด้วยเหตุนี้เองจึงไม่น่าประหลาดใจอะไรที่รัชกาลที่ 1 ทรงนับถือเคารพมีความเกรงพระทัยต่อสมเด็จพระพี่นางทั้งสองพระองค์อย่างมาก^{๕๐}

การฟื้นฟูเศรษฐกิจของพระเจ้ากรุงธนบุรีให้มีสภาพดีเช่นเดียวกับสมัยอยุธยาตอนปลาย ส่งผลให้การค้ากับต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 1 มีความคึกคักมาก พระมหากษัตริย์ราชวงศ์และขุนนางต่าง ๆ ก็ได้ทำการค้าโดยเป็นเจ้าของสำเภาหรือเจ้าของระวางบนสำเภา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีสำเภาส่วนพระองค์ มุ่งหากำไรจากการค้า เพื่อนำรายได้มาใช้ในราชการ นอกจากนี้ยังทรงเปิดโอกาสให้เจ้านายที่ไม่มีสำเภาฝากของไปขายเมืองจีนได้อีกด้วย เช่น กรมหลวงอิศรสุนทรทรงได้อำศัยระวางในสำเภาหลวงสำหรับจัดสินค้าส่วนพระองค์ไปขายเมืองจีน และซื้อสินค้าเมืองจีนมาขายในประเทศไทยเพื่อหากำไร^{๕๑}

^{๔๙} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 71.

^{๕๐} สุพรรณิ เฟื่องแสงทอง, "พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง : การเมืองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416", หน้า 86.

^{๕๑} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และไขเรือความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 102.

กษัตริย์พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง ได้ทำการค้ากับต่างประเทศ โดยเฉพาะกับจีน อย่างกว้างขวาง^{๕๒} พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเล็งเห็นถึงความเป็นตลาดการค้าที่สำคัญ จึงส่งทูตไปหาจักรพรรดิจีนในปีแรกที่ขึ้นครองราชสมบัติ^{๕๓} และการส่งทูตไปในครั้งนี้ก็ประสบผลสำเร็จ ได้รับการยอมรับจากจีนทำให้สามารถส่งเรือสำเภาบรรณาการจากไทยไปจีนจำนวนมาก^{๕๔} การค้าสำเภาบรรณาการของกษัตริย์ เป็นเครื่องมือบำรุงเลี้ยงดูเจ้านายขุนนางในทางโภชนาการ^{๕๕} คือ สามารถให้เจ้านายและขุนนางที่ไม่มีสำเภา ฝากของไปขายเมืองจีนได้

เจ้านายตั้งแต่กรมพระราชวังบวรฯ ลงมาล้วนทำการค้าโดยมีสำเภาส่วนพระองค์ทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามหากเปรียบเทียบกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 1 กับ รัชกาลอื่น ๆ แล้วนับว่าทำการค้าน้อยมากคือ กรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 2 ทรงทำการค้าได้กำไรมากถึงขนาดที่มีเงินให้พระเจ้าอยู่หัวยืมได้ และกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 3 ที่ทำการค้ามากและทำมาตั้งแต่ทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นคัคคินพลเสนีย์ ในรัชกาลที่ 2 โดยทรงต่อสำเภาขึ้นใช้เองเพื่อการค้าส่วนพระองค์ เป็นอันมาก และด้วยความที่พระองค์เป็นพระญาติกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชอันเป็นเมืองที่มีสินค้าสำคัญอยู่หลายชนิด จึงได้อาศัยสายสัมพันธ์ทางเครือญาติ และโอกาสที่ทรงกำกับกรมพระกลาโหม แสวงหาประโยชน์ทางการค้าสร้างความร่ำรวยแก่พระองค์^{๕๖} และเป็นฐาน (เช่น ให้เงินแก่รัชกาลที่ 2 ยืม) แก่กษัตริย์

^{๕๒} ในที่นี้ขอพิจารณาเฉพาะการค้ากับจีนเท่านั้น ทั้งที่การค้าของไทยสมัยนั้นยังมีกับประเทศอื่น ๆ อยู่บ้าง แต่จำนวนน้อย แต่การค้ากับจีนมีมาก ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าควรพิจารณาแต่เฉพาะกับจีนสามารถที่จะขอกบทยาทนาการสร้างอำนาจโดยการอาศัยฐานทางเศรษฐกิจในสมัยนั้นได้

^{๕๓} หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1144 เล่มที่ 3 ชื่อพระราชสาส์นเมืองจีน

^{๕๔} Sarasin Viraphol, Tribute and Profit Sino-Siamese Trade 1652-1853

^{๕๕} นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกรรมสิทธิ์กับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ เอกสารวิชาการหมายเลข 20 เพื่อประกอบการสัมมนา ในหัวข้อเรื่อง "สองทศวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย" สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 3-5 กุมภาพันธ์ 2525 หน้า 97.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางที่ยังเล็กอยู่ จะทำการค้าโดยต่อสำเภอกทะเลงเหลือกำลัง จึงอาศัยไปกับสำเภอลวงดังกล่าวแล้ว พระบรมวงศานุวงศ์ รุ่นผู้น้อยที่แฝงตัวเข้าทำการค้าในเรือสำเภอลวงเช่นพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร และพระเจ้าหลานเธอกรมหลวงพิทักษ์มนตรี^{๕๗} พระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร อาศัยแฝงตัวกับสำเภอลวงดังกล่าวดังกล่าว^{๕๘} และกรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงทำการค้าสำเภอล่วงพระองค์^{๕๙} กรมหลวงเจษฎาภินันท์ ทรงทำการค้าจนพระราชบิดา (รัชกาลที่ 2) ตรัสเรียกว่า "เจ้าลัว"^{๖๐}

ส่วนขุนนางที่ได้มีโอกาสทำการค้าส่วนใหญ่เป็นขุนนางเชื้อสายจีน รัฐบาลในกรมพระคลังสินค้า ซึ่งมีข้าหลวงเดิมเป็นผู้ควบคุมอยู่คือ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ผู้เป็นเสนาบดีกรมพระคลังสินค้า ในกรมนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงใช้ชาวจีนซึ่งมีความเชี่ยวชาญการค้าสำเภา เป็นผู้ทำการค้าให้พระองค์ ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่า การควบคุมกรมพระคลังสินค้าอันเป็นฐานทางเศรษฐกิจของรัชกาลที่ 1 นี้ พระองค์จะทรงใช้คนที่พระองค์ทรงไว้วางพระทัยเช่น เจ้าพระยาพระคลัง^{๖๑} (หน) เป็นผู้ควบคุมดูแลแทนส่วนการดำเนินการค้าก็ทรงใช้ ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญโดยเฉพาะคนจีน ซึ่งโปรดฯ ให้รัฐบาลในกรมพระคลังสินค้าจำนวนมาก คนจีนเหล่านี้บางคนก็ได้ใช้ความรู้ความสามารถสนองพระเดชพระคุณ รัชกาลที่ 1 จนได้รับการโปรดฯ แต่งตั้งให้เป็นขุนนางระดับพระยาพระคลัง หรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เช่น พระยาโกษา และพระยาโชฎิก เป็นต้น^{๖๒}

^{๕๗} บรรเจิด อินทุจันทร์ยง, (ผู้รวบรวม "ขัตติยราชปฏิทิน" พงศาวดารกระซิบ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2521), หน้า 114 และ 119.

^{๕๘} สุพรรณิ เฝิงแสงทอง, "พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง : การเมืองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416", หน้า 139.

^{๕๙} บรรเจิด อินทุจันทร์ยง (ผู้รวบรวม), "ขัตติยราชปฏิทิน", หน้า 114.

^{๖๐} วราภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523, หน้า 67.

^{๖๑} อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325-2416, หน้า 417.

^{๖๒} หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 44.

เจ้านายและขุนนางได้ร่วมกันทำการค้ากันอย่างกว้างขวางมาก ดังจะยกตัวอย่างให้เห็นว่า สำเภาท่าง ๆ ซื่ออะไรและเป็นของใครดังนี้^{๕๓}

1. สำเภากรมพระราชวังบวรฯ
2. สำเภากรมขุนเสนาณรงค์
3. สำเภากรมขุนพิทักษ์มนตรี
4. สำเภาทับทิม แต่งโดย พระยาศรีพัฒน์
5. สำเภาหุสง แต่งโดย พระยาโกษา
6. สำเภาเงิน แต่งโดย พระยาโกษา
7. สำเภาพันลี้ แต่งโดย พระยาโชฎีก
8. สำเภานากไม้ แต่งโดย พระเสน
9. สำเภา แดงปากปลา แต่งโดย พระเสน
10. สำเภา นางนาก แต่งโดย พระอิน
11. สำเภา แก้วคืนเมือง แต่งโดย พระยาธรรมมา

จะเห็นได้ว่าภายใต้โครงสร้างเศรษฐกิจแบบล່อยนี้ รัชกาลที่ 1 มีพระบรมวงศานุวงศ์ (กรมพระราชวังบวรฯ กรมหลวงอิศรสุนทร ซึ่งเป็นพระราชโอรส และกรมหลวงพิทักษ์มนตรี ซึ่งเป็นพระเจ้าหลานเธอ) และขุนนางซึ่งเป็นขุนนางที่มีตำแหน่งในกรมพระคลังสินค้า เป็นผู้แสวงหาประโยชน์ให้แก่ราชสำนัก ซึ่งการรวมกลุ่มในการทำการค้าของพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางและพ่อค้าเอกชนชาวจีนนี้ เป็นการรวมกลุ่มอันเกิดจากระบบเครือญาติ และความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์และผู้ใต้อุปถัมภ์ เพื่อร่วมกันสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจหรือสร้างความมั่งคั่งร่ำรวยภายในกลุ่มของตน^{๕๔} บทบาทประการนี้ของชนชั้นสูงในสมัยรัชกาลที่ 1 เท่ากับว่าเป็นการผูกขาดการค้าคงปล່อยกลุ่มนี้ทำการค้าจนเป็นเรื่องธรรมดาไป^{๕๕}

^{๕๓} หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 49 ชื่อบัญชีสินค้า

^{๕๔} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ ความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์, หน้า 91.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.

การที่พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางกลุ่มดังกล่าวร่วมกันทำการค้าจนร่ำรวยนั้น แสดงให้เห็นว่า ความมีฐานะร่ำรวยกลายเป็นสิ่งเกี่ยวข้องกับอำนาจทางการเมืองอย่างใกล้ชิด ซึ่งอาจเป็นเพราะการเปิดโอกาสให้บุคคลกลุ่มดังกล่าวแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจทำให้บุคคลเหล่านั้นสนับสนุนกษัตริย์ (รัชกาลที่ 1) การได้มาซึ่งทรัพย์สินอันเป็นผลจากการทำการค้านี้หรือการเป็นพ่อค้านี้ได้กล่าวแล้วว่า เป็นพ่อค้าที่มีตำแหน่งราชการหรือเป็นขุนนางในกรมพระคลังสินค้า อันเป็นการเสริมฐานะความเป็นพ่อค้าที่มั่นคงขึ้น ซึ่งผิดกับสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี การเสริมฐานะทางการค้านี้มีใช้รัชกาลที่ 1 จะพึงทรงกระทำในสมัยของพระองค์หากแต่เริ่มทำมาตั้งแต่ปลายรัชกาลของพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว ซึ่งอย่างน้อยที่สุดเราจะเห็นว่า เสนาบดีคลัง สมัยธนบุรียังได้รับตำแหน่งนี้ต่อเมื่อผลัดแผ่นดินแล้วจากนั้นจึงให้พระยาพระคลัง (หน) ข้าหลวงเดิมเข้าไปควบคุมพระคลัง สินค้าแทน

พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงมีความร่ำรวย จากการทำการค้าในสมัยรัชกาลที่ 1 แล้วก้าวมา มีอำนาจทางการเมืองในภายหลัง เช่นในสมัยรัชกาลที่ 2 พระบรมวงศานุวงศ์เหล่านี้ ทรงได้ทำหน้าที่สำคัญ ๆ อันเป็นการสะท้อนว่าท่านเหล่านั้นมีอำนาจสูง ซึ่งพอนำมาแยกตัวอย่างได้ดังนี้คือ กรมหลวงอิศรสุนทรก็เป็นรัชกาลที่ 2, กรมหลวงพิทักษมนตรี เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในรัชกาลที่ 2 กรมขุนอิศราธิราช กำนับราชการมหาดไทย, กรมหมื่นศักดิ์พลเสวย กำนับกรมพระกลาโหม และกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์กำกับกรมท่า เป็นต้น

ความสำเร็จในการทำการค้าของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นเรากล่าวได้ว่า อย่างน้อยที่สุด พระองค์ได้รับการสนับสนุนจากปัจจัยต่าง ๆ คือ ก) ความร่วมมือจากพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งได้เริ่มวางรากฐานมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีตอนปลายไม่ว่าจะเป็นพระเจ้าหลานเธอ, ลูกเธอ ตลอดจนพระพี่นางเธอทั้งสองพระองค์ดังกล่าวมาแล้ว และขุนนาง ซึ่งครั้งเมื่อเป็นเจ้าพระยาจักรี ทรงได้ใช้อำนาจหน้าที่ราชการ สนับสนุนให้คนของพระองค์ค่อย ๆ เข้าไปมีหน้าที่ในกรมพระคลังแทนคนเก่าของพระเจ้ากรุงธนบุรีจนในที่สุดก็เอาคนของพระองค์ซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ทางการค้า และเป็นที่ไว้วางพระทัยเข้าไปควบคุมพระคลังสินค้า ข) ได้รับความร่วมมือจากขุนนางหัวเมืองต่าง ๆ ที่เป็นเมืองท่าและแหล่งทรัพยากรที่จะนำมาเป็นสินค้า เช่นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าเมืองสงขลา ฯลฯ^{๕๕} ดังได้กล่าวมาแล้ว และ ค) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงใช้พื้นฐานทางการค้ากับจีนที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงวางไว้เดิม สานต่อโดยการแต่งตั้งราชทูตไปจีน

^{๕๕} สุพรรณิ เฝิงแสงทอง, "พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง : การเมืองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416", หน้า 85.

เพื่อให้ทางการจีน ยอมรับพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ของไทย ทางจีนเข้าใจว่า พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และครองราชย์เพื่อสืบต่อเจตจำนงของพระราชบิดา^{๕๗}

รายจ่าย : ภาพสะท้อนการใช้เงินเพื่ออำนาจ

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จะทรงทำการค้าได้กำไรมาก แต่ก็มียรายจ่ายมากเช่นกัน เพราะในปีแรก ๆ แห่งการตั้งราชธานีใหม่นั้น ทรงมีพระราชภาระด้านการสร้างพระนคร (พระราชวัง) ดังทราบแล้วว่า ทรงใช้เวลาเพียง 3 ปีหลังเสวยราชย์ก็ทรงสร้างพระราชวังอย่างถาวรได้ซึ่งการจะทำเช่นนั้นได้จะต้องใช้เงินทองจำนวนมากและการค้าสำเภา ซึ่งเป็นทางหนึ่งที่สำคัญในการได้เงินมา เพื่อการนี้ มิฉะนั้นแล้ว คงไม่สามารถสร้างพระนครพระบรมมหาราชวัง พระบรมมหาราชวัง แล้วในปีเดียวกันและโปรดฯให้สร้างพระมหาปราสาทอีกด้วย^{๕๘}

รายจ่ายนอกจากจะเป็นค่าบูรณะประเทศดังกล่าวแล้ว ยังมีด้านเงินเดือน (เบี้ยหวัด) แก่เจ้าที่รับราชการ และขุนนางอีกด้วย ประเด็นนี้ดูเหมือนว่าจะเป็นภาระหนักอยู่ไม่น้อย ยกตัวอย่างเช่น ในปี พ.ศ. 2349 จำนวนเงินที่ต้องพระราชทาน เบี้ยหวัดมีถึง 340,743 บาท^{๕๙} อย่างไรก็ตามในปีแรก ๆ ของรัชกาลที่ 1 นั้น ภาระด้านนี้คงยังไม่หนักเท่าไรนักเพราะยังจ่ายเบี้ยหวัดในอัตราไม่มากนัก แต่จะมาหนักในระยะหลัง ๆ เช่น เงินพระราชทานแก่กรมพระราชวังบวรฯ ในสองปีแรก เดือนละ 5 ชั่ง แล้ว 7 ปี ต่อมา เดือนละ 10 ชั่ง ต่อมาอีก 11 ปี ขึ้นมาเป็น

^{๕๗} คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทย เกี่ยวกับจีนในเอกสารจีน, ความสัมพันธ์คณะทูตสายลาวไทย-จีน พ.ศ. 1825-2395 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2523), หน้า 42.

^{๕๘} สุพรรณิ เฟื่องแสงทอง, "พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง : การเมืองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416", หน้า 134.

^{๕๙} หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1165 เล่มที่ 5 ชื่อบัญชีเรื่องรายจ่ายเบี้ยหวัด

เดือนละ 20 ชั่ง⁷⁰ ซึ่งนับว่าเป็นพระราชภาระที่หนัก เงินที่ได้จากการเก็บส่วยสาอากรไม่พอต่อการทำนบารุงแผ่นดิน ไม่พอต่อการแจกเบี้ยหวัด ต้องเอาเงินจากการแต่งสำเภาไปขายจึงพอใช้ไปได้ปีหนึ่ง ๆ⁷¹

ปัญหาเงินจึงกลายเป็นปัญหาทางการเมืองขึ้นมาอย่างเห็นได้ชัด เพราะเงินได้กลายเป็นเหตุให้เกิดความบาดหมางระหว่าง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับกรมพระราชวังบวรฯ คือ ใน พ.ศ. 2339 "เงินที่พระราชทานขึ้นไปปีละ 1000 ชั่ง นั้นไม่พอแจกเบี้ยหวัดข้าราชการในวังหน้า จะขอรับพระราชทานเงินเพิ่มเติมอีกให้พอแจกจ่ายกัน"⁷² แต่การขอพระราชทานเงินครั้งนี้เกิดการขัดข้อง ด้วยทรงอ้างเงินมีน้อย ทำให้กรมพระราชวังบวรฯ น้อยพระทัย ทรงปรารภว่า "ไม่สมกับความสามารถของพระองค์ที่ทรงเป็นผู้กอบกู้แผ่นดินดังที่พระราชพงศาวดารระบไว้ว่า "กู้แผ่นดินขึ้นได้ก็เพราะพระองค์ทั้งสิ้น"⁷³ ความบาดหมางครั้งนี้เป็นชนวนให้ทั้งสองวังได้เอาปิ่นขึ้นป้อมประจันหน้ากัน

การที่วังหน้ามีความต้องการเงินมาก อาจเป็นเพราะว่ามีความจำเป็นในอันที่จะต้องเลี้ยงดูข้าราชการบริวารมากขึ้น ประกอบกับ กรมพระราชวังบวรฯ ทรงทำแต่ศึกสงครามตามพระราชภาระหน้าที่ตลอดมา มิได้มีโอกาสทำการค้า (กับจีน) มากดังเช่นรัชกาลที่ 1 "กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทไม่มีโอกาสที่จะหาผลประโยชน์จากการค้าในรูปแบบ (แบบ

⁷⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 2 หมวดพระราชประเพณีโบราณ สมเด็จพระศรีสุรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า โปรดให้พิมพ์เป็นมิตร์ผลขึ้นปีใหม่ ปีมะเมีย พ.ศ. 2474 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ 2473), หน้า 22.

⁷¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 หน้า 225.

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 225.

⁷³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (ฉบับพิมพ์เพื่อแจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตินจาตุรนต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส, 2475) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2475), หน้า 271.

บรรณาการ) ได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากใช้เวลาส่วนใหญ่ในทางทำสงคราม ตลอดรัชสมัย"⁷⁴
 ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องอาศัยเงินจาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ในปีหนึ่ง ๆ จะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเองก็ทรงมีพระราช
 ภารกิจด้านรายจ่ายมาก เฉพาะด้านเบี้ยหวัดที่ราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์มีจำนวนมาก
 ในที่นี้จะยกอัตราการจ่ายเบี้ยหวัดตอนปลายกรุงศรีอยุธยา ซึ่งอาจพอจะสะท้อนให้เห็นจำนวนเงินที่
 พระองค์ราชทานแก่ พระบรมวงศานุวงศ์ได้ และคงมีอัตราที่ใกล้เคียงกัน

1. พระมหาอุปราช 40,000 บาท
2. อัครมเหสี 24,000 บาท
3. เจ้าฟ้างค์ละ 8,000 บาท
4. พระองค์เจ้าองค์ละ 4,000 บาท
5. หลานหลวงองค์ละ 1,600 บาท
6. พระสนมจะได้รับจำนวนแตกต่างกันคือ 4,000, 2,400, 1,600, 800 และ
 400 บาท⁷⁵

จากรายจ่ายข้างต้น เราจะเห็นได้ว่า พระราชภารกิจด้านการเงินของพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก นอกจากจะใช้จ่ายเพื่อบำรุงขลุ่ยเสียงกำลังไพร่พล การบูรณะฟื้นฟูราชอาณาจักร
 จักรซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงถึงพระราชอำนาจอีกทางหนึ่งแล้ว พระองค์ยังทรงต้องรับพระราชภาระจ่ายเงิน
 เพื่อบำรุงเลี้ยงกำลังของวังหน้าอีกด้วย ซึ่งมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ การที่รายจ่ายของวังหน้า
 เพิ่มขึ้นทุกปีนี้ ย่อมสะท้อนให้เห็นว่า กำลังคนของฝ่ายวังหน้ามีจำนวนเพิ่มมากขึ้นด้วยการเพิ่มกำลัง
 เช่นนี้ของวังหน้า ย่อมเป็นอันตรายต่อวังหลวงอยู่มิใช่น้อย เพราะโดยโครงสร้างทางอำนาจแล้ว
 ศูนย์กลางอำนาจ ย่อมอยู่ที่วังหลวง ฉะนั้นการที่วังหน้าขยายตัวใหญ่โตมีกำลังมากจึงเป็นการแข่งขัน
 อำนาจกันโดยปริยาย เมื่อเป็นเช่นนี้ทางวังหลวง นอกจากจะควบคุมมิให้วังหน้าเอาคนของตนไป

⁷⁴ สุพรรณิ เฝิงแสงทอง, "พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง :
 การเมืองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416", หน้า 139.

⁷⁵ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดาร
 กรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 282.

ดั่งจะกล่าวถึงข้างหน้าแล้ว จำเป็นที่จะต้องมีให้เงินอันเป็นปัจจัยในการสร้างอำนาจให้ไปเลี้ยงคนในวังหน้าด้วย การมีให้เงินนั้นนอกจากจะเป็นการลดทอนกำลังของวังหน้าแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นอีกว่า ในช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาซึ่งพระองค์ทรงกล้าที่จะไม่ให้เงินแก่วังหน้า เพิ่มขึ้นตามที่ขอมานั้น ย่อมแสดงชัดว่า พระราชอำนาจของรัชกาลที่ 1 มีความมั่นคงพอสมควร เพราะว่ามีพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งเป็นลูกหลานใกล้ชิดดั่งกล่าวข้างต้น ต่างก็ทำการค้าร่ำรวยกันมากย่อมกลายเป็นฐานสนับสนุนพระองค์

ด้วยการวางรากฐานดังกล่าว รัชกาลที่ 1 จึงทรงสามารถมีบทบาทด้านการค้าอย่างสูง บนพื้นฐานโครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบส่วย ท่ามกลางบรรยากาศทางการค้ากับจีนที่คึกคักดังเคยมีมาครั้งสมัยอยุธยาตอนปลายอยู่แล้ว ด้วยเหตุนี้ รัชกาลที่ 1 ซึ่งเคยมีประสบการณ์ชีวิตสมัยอยุธยา แล้วนั้นย่อมมีความเข้าใจของในอันที่จะแสวงหากำไรจากการค้าระบบดังกล่าวอย่างเป็นล่ำเป็นสัน จนสามารถนำเงินทองมาเป็นฐานอำนาจทางการเมืองได้ค่อนข้างมั่นคง ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการสร้างฐานอำนาจทางเศรษฐกิจของกลุ่มเจ้าพระยาจักรีอย่างมีขั้นตอนตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี โดยเจ้าพระยาจักรีมีเครือข่ายทำการค้า จนมีฐานะชั้นเศรษฐีนั้นย่อมเป็นที่พึ่งทางการเงินแก่เจ้าพระยาจักรี ขุนนางผู้เก่งกล้าได้ ครั้นเมื่อเจ้าพระยาจักรีมีตำแหน่งทางราชการสูงก็มีกลุ่มขุนนางเก่าจากอยุธยาซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางการค้ามาช่วยทำการค้า และเจ้าพระยาจักรีก็สนับสนุนคนเหล่านี้ไปรับราชการในกรมพระคลังสินค้าอีกด้วย ต่อมาเมื่อเจ้าพระยาจักรีปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ ขุนนางและเครือข่ายที่เคยให้การสนับสนุนครั้งสมัยกรุงธนบุรีต่างได้รับการสถาปนาเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ และแต่งตั้งเป็นขุนนางช่วยเหลือทำการค้าและบริหารการเก็บส่วยสาอากรตามระบบเศรษฐกิจแบบส่วยจนสามารถสร้างความมั่นคงให้กลุ่มของพระองค์อย่างมาก กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางที่ร่วมมือกับรัชกาลที่ 1 ทำการค้ามาตั้งแต่ต้นนั้นย่อมเป็นฐานอำนาจทางการเมืองให้แก่พวกพระองค์ เพราะต้องการรักษาผลประโยชน์ร่วมกัน ดังนั้น เมื่อรัชกาลที่ 1 กับพระราชอนุชา ซึ่งมีได้ทรงทำการค้ามากพอจะมีเงินมีทองมาเลี้ยงกำลังของพระองค์ เกิดการขัดแย้งกับพระเชษฐา (รัชกาลที่ 1) ขึ้นดังกล่าวข้างต้นนั้น ผู้เขียนเห็นว่า การที่รัชกาลที่ 1 ทรงกล้าไม่พระราชทานเงินรายปีแก่วังหน้า เพราะการได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มที่ทำการค้าร่วมกับพระองค์ด้วย ฉะนั้นจึงสรุปได้ว่าเงินที่ได้จากการทำการค้าเป็นปัจจัยในอันที่จะเลี้ยงบำรุงกองกำลัง ขณะเดียวกันการเปิดโอกาสให้ขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์แสวงหารายได้ก็เป็นการสร้างความสนับสนุนทางอำนาจแก่พระมหากษัตริย์ด้วย

สรุป

ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ เป็นฐานอำนาจทางการเมืองอันสำคัญประการหนึ่ง เพราะว่าเป็นปัจจัยที่สามารถนำมาสร้างพรรคพวก ใช้อุปถัมภ์ค้ำจุนลูกน้อง ใช้จ่ายในการทำสงคราม (เช่น ซื้อเสบียงอาหาร) เป็นต้น สำหรับรัชกาลที่ 1 พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางซึ่งเป็นชนชั้นนำในสมัยนั้น ก็ได้ใช้ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจสร้างอำนาจ ด้วยการนำรายได้ออกมาใช้จ่าย ในรูปเบี้ยหวัด และการสร้างวัตถุต่าง ๆ (เช่น วังหรือวัด) เพื่อเสริมสร้างบารมีของตน

การสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจจะต้องสร้างโดยการแสวงหาซึ่งรายได้ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ยังคงมีโครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบส่วย ตามระบบสังคมแบบศักดินา ซึ่งระบบนี้ชนชั้นนำจะเป็นผู้กดขี่เอารายได้จากไพร่ ในรูปของการเรียกเก็บเงินทดแทนจากการเกณฑ์แรงงาน (เข้าเวรรับราชการ) หรือในรูปของส่วย ซึ่งได้จากไพร่ที่ส่งสิ่งของมาแทนเข้าเวรรับราชการ หรือในรูปของอากร ซึ่งเป็นการเก็บชั่งส่วนผลกำไรจากการทำสวน ทำการผลิตสินค้าของราษฎร

อย่างไรก็ตาม การเก็บส่วยสาอากรในสมัยรัชกาลที่ 1 ยังเก็บได้น้อยมาก ไม่พอกแก่การใช้จ่าย รัชกาลที่ 1 จึงทรงทำการค้ากับต่างประเทศเพื่อหากำไรมาเลี้ยงดูขุนนาง ข้าราชการบริวาร ทั้งปวง การค้ากับต่างประเทศนี้ นำผลกำไรมาสู่พระองค์ เจ้าและขุนนางเป็นอย่างมาก

การได้มาซึ่งสินค้าที่จะออกไปขายยังต่างประเทศนี้ ได้มาโดยระบบผูกขาดสินค้า และผู้ดำเนินการค้าเป็นกลุ่มเจ้าและขุนนางที่ใกล้ชิดรัชกาลที่ 1 ทั้งสิ้น

ด้านกรมพระราชวังบวรฯ แม้จะทำการค้า แต่ก็ทรงทำน้อยกว่ารัชกาลที่ 1 เพราะทรงมีภารกิจสงครามด้วย ทรงเป็นแม่ทัพต้องออกศึกบ่อย ทำให้ไม่มีเวลาทำการค้าเช่นรัชกาลที่ 1 ฉะนั้น พระองค์จึงมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจไม่มากเท่าที่ควร ซึ่งเป็นเหตุให้การอุปถัมภ์ขุนนางในสังกัดของพระองค์ด้อยลงไป

รัชกาลที่ 1 ทรงมีเวลาบริหารงานด้านเศรษฐกิจ ตั้งแต่ทรงเป็นขุนนางสมัยธนบุรี ดังเห็นได้จากทรงให้พระพี่นางเธอทั้งสองพระองค์ได้มีโอกาสทำการค้า พร้อมกันนั้นก็ส่งเสริมให้คนของพระองค์เข้าไปมีตำแหน่งในกรมพระคลังสินค้า และเมื่อทรงครองราชย์แล้ว ก็ยังดำเนินการให้เจ้าและขุนนางที่ใกล้ชิดพระองค์ทำการค้าตลอดมา

การใช้จ่ายเงินรายได้ เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจนั้น ที่เห็นชัดเจนคือการออกเบี้ยหวัดประจำปี การนำเงินไปซื้อเสบียงอาหารสำหรับกองทัพ ในกรณีขาดแคลนอาหาร การนำเงินไปใช้จ่ายในการบูรณะซ่อมแซมสร้างวัดหรือวัง อันเป็นการเสริมสร้างพระบารมี

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นกลุ่มที่ผูกขาดการแสวงหารายได้เพียงกลุ่มเดียว ที่ทำได้เช่นนั้น เพราะโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคม เอื้ออำนวยให้ และเมื่อกลุ่มคนดังกล่าว มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่ากลุ่มอื่นแล้ว ความได้เปรียบในอันที่จะใช้เงินเพื่อให้มีอำนาจก็มีมากขึ้น เพราะเป็นเจ้าของและขุนนาง ซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่ และความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์เป็นฐานแห่งการใช้เงินนั้น เพื่อการมีอำนาจอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น